ІСТОРІЯ СЕЛА ГОРЮХІНА

1830

Коли бог пошле мені читачів, то, можливо, для них цікаво буде дізнатися, яким чином вирішив я написати Історію села Горюхіна. Для цього я мушу дати деякі попередні подробиці.

Я народився від чесних і благородних батьків у селі Горюхіні 1801 року квітня 1 числа і першу освіту дістав од нашого дячка. Цьому ж шановному мужеві зобов'язаний я і розвиненою потім у мене охотою читати і взагалі до праці літературної. Успіхи мої хоч і були повільні, але благонадійні, бо на десятому році від народження я знав уже майже все те, що й досі залишилося у мене в пам'яті, від природи слабенької і яку з причини такого ж кволого здоров я не дозволяли мені надто переобтяжувати.

Звання літератора завжди здавалося для мене найзавиднішим. Батьки мої, люди поважні, але прості й виховані по-старовинному, ніколи нічого не читали, і в цілому домі, крім Азбуки, купленої для мене, календарів та Найновішого письмовника, ніяких книг не було. Читати письмовник довго було улюбленими моїми вправами. Я знав його напам'ять і, незважаючи на те, щодня знаходив у ньому нові, непомічені красоти. Після генерала Племянникова, в якого батечко був колись ад'ютантом, Курганов здавався мені за найвидатнішу людину. Я розпитував про нього у всіх, і, на жаль, ніхто не міг задовольнити мою цікавість, ніхто не знав його особисто, на всі мої запитання відповідали тільки, Що Курганов написав Найновіший письмовник, що я твердо знав і раніше. Морок невідомості повивав його, як якогось старовинного напівбога; іноді мене навіть брав сумнів, чи справді він існував. Ім'я його здавалося мені вигаданим і перекази про нього порожнім міфом, що чекав на дослідження нового Нібура. Проте він усе переслідував мою уяву, я намагався надати будь-якого образу цій таємничій особі, і

нарешті вирішив, що він має бути подібним до земського засідателя Корючкіна, маленького дідка, з червоним носом і блискотливими очима.

1812 року повезли мене до Москви й віддали до пансіону Карла Івановича Мейєра — де пробув я не більш, як три місяці, бо нас розпустили перед вступом ворога,— я повернувся на село. По вигнанні дванадесяти язиків хотіли мене знову везти до Москви, подивитися, чи не повернувся бува Карл Іванович на колишнє попелище або, в противному разі, віддати до іншої школи, але я упрохав матінку залишити мене на селі, бо здоров'я моє не дозволяло мені вставати з постелі о 7 годині, як звичайно заведено по всіх пансіонах. Таким чином досяг я шістнадцятилітнього віку, залишаючись із первісною моєю освітою і гуляючи в м'яча з моїми потішними, єдина наука, що в ній я набув достатнього досвіду під час перебування мого в пансіоні.

Цього часу вступив я юнкером в ** піхотний полк, де й перебував до минулого 18** року. Перебування моє в полку залишило мало приємних вражень, крім іменування мене офіцером та виграшу 245 карбованців, у той час, як у мене в кишені всього залишалося карбованець 6 грив. Смерть найдорожчих моїх батьків примусила мене подати у відставку і приїхати до моєї вотчини.

Ця епоха життя мого настільки для мене важлива, що я маю намір сказати про неї докладніше, загодя прохаючи пробачення у доброзичливого читача, коли у зле поверну ласкаву його увагу.

День був осінній і похмурий. Прибувши на станцію, звідки треба було мені повернути на Горюхіно, найняв я вільних і поїхав польовим шляхом. Хоч я характером од природи тихий, але нетерпіння знову побачити місця, де я прожив свої кращі роки, так сильно опанувало мене, що я щохвилини підганяв свого ямщика, то обіцяючи йому на горілку, то погрожуючи побити, а як зручніше було мені штовхати його в спину, ніж виймати й розв'язувати гаманця, то, признаюся, разів зо три і вдарив його, що зроду зо мною не траплялося, бо стан ямщиків, сам не знаю чому, для мене особливо люб'язний. Ямщик підганяв свою тройку, а мені

здавалося, що він, за звичаєм ямським, умовляючи коней та розмахуючи батогом, проте натягав гужі.— Нарешті побачив я Горюхінський гай, і за 10 хвилин в'їхав на панське подвір'я. Серце моє сильно билось,— я дивився довкола себе з хвилюванням неописаним. Вісім років не бачив я Горюхіна. Берізки, які при мені були посаджені біля паркана, виросли і стали тепер високими, гіллястими деревами. Подвір'я, що колись було прикрашене трьома правильними квітниками, між якими пролягала широка дорога, посипана піском, тепер обернено було на некошений дуг, на якому паслася бура корова. Бричка моя зупинилася біля переднього ґанку. Слуга мій пішов був одчиняти двері, але вони були забиті, хоч віконниці були одчинені і дім здавався населеним. Баба вийшла з людської хати і спитала, кого мені треба. Дізнавшись, що пан приїхав, вона знову побігла в хату, і незабаром двірня мене оточила. Я був зворушений до глибини серця, побачивши знайомі й незнайомі лиця — і дружньо з усіма ними цілуючись: мої потішні хлоп'ята були вже мужиками, а дівчиська, що сиділи колись на підлозі для посилок,— заміжніми молодицями. Чоловіки плакали. Жінкам говорив я без церемонії: "Як ти постаріла",— і мені відповідали щиро: "А ви як, батеньку, попоганішали". Повели мене на задній ґанок, назустріч мені вийшла моя мамка і обняла мене з плачем і риданням, як многостраждального Одіссея. Побігли гріти баню. Кухар, що знічев'я виростив собі бороду, узявся приготувати мені обід або вечерю — бо вже смеркалось. Відразу звільнили мені кімнати, в яких жила мамка з дівчатами покійної матінки, і я опинився в смиренній батьківській оселі і заснув у тій самій кімнаті, де 23 роки тому народився.

Близько трьох тижнів проминуло для мене в різних клопотах — я морочився із засідателями, предводителями і різними губернськими чиновниками. Нарешті прийняв я спадщину і був уведений у володіння вотчиною; я заспокоївся, але незабаром нудьга бездіяльності почала мене мучити. Я не був іще знайомий з добрим і поважаним сусідом моїм **. Хазяйнування було для мене зовсім чуже. Балачки мамки моєї, що я її призначив за ключницю й управительницю, полягали всього з 15 хатніх анекдотів, дуже для мене цікавих, але які розповідала вона завжди однаково, так що вона зробилася для мене другим найновішим

письмовником, в якому я знав, на якій сторінці який знайду рядок. А справжній заслужений письмовник я знайшов у коморі, поміж всілякого мотлоху, в жалюгідному стані.— Я виніс його звідти й узявся був за нього, але Курганов утратив для мене колишню свою принадність, я прочитав його ще раз і більше вже не розгортав.

В такому становищі спало мені на думку: чи не спробувати самому щось написати? Ласкавий читач знає вже, що вихований був я на мідяки і що не мав я нагоди набути сам собою те, що вже було раз упущено, до шістнадцяти літ бавлячись з дворовими хлопчаками, а потім переходячи з губернії в губернію, з квартири на квартиру, марнуючи час з жидами та з маркитантами, граючи на обідраних більярдах та маршируючи по грязі.

До того ще — бути автором здавалося мені так мудро, так недосяжно для нас, необізнаних, що думка взятися за перо спочатку налякала мене. Чи смів я сподіватися будь-коли потрапити в число письменників, коли вже полум'яне бажання моє зустрітися з одним із них ніколи не здійснилося? Але це нагадує мені випадок, про який я маю намір розповісти на доказ повсякчасної пристрасті моєї до вітчизняного письменства.

1820 року ще юнкером трапилося мені бути в казенній потребі в Петербурзі. Я прожив там тиждень і, незважаючи на те, що не було там у мене жодної знайомої людини, провів час надзвичайно весело: щодня потихеньку ходив я до театру, на галерею 4-го яруса. Всіх акторів узнав на ім'я і гаряче закохався в **, що грала з великим мистецтвом одної неділі роль Амалії в драмі "Ненависть до людей і каяття". Вранці, повертаючись із Головного Штабу, заходив я звичайно до низенької цукеркової крамниці і за чашкою шоколаду читав літературні журнали. Одного разу сидів я заглиблений у критичну статтю "Благонамереннаго"; хтось у гороховій шинелі до мене підійшов і з-під моєї книжки потихеньку потяг сторінку Гамбурзької Газети. Я так був зайнятий, що не підвів і очей. Незнайомий попрохав собі біфштексу і сів передо мною; я все читав, не звертаючи на нього уваги; він тимчасом

поснідав, сердито вилаяв хлопчика за несправність, випив півпляшки вина і вийшов.— Двоє молодих людей тут же снідали. "Знаєш ти,: хто це буй? — сказав один другому: — Це Б.,— письменник".—Письменник,— скрикнув я мимоволі,— і, залишивши журнал недочитаним і чашку недопитою, побіг розплачуватися і, не діждавшися здачі, вибіг на вулицю. Дивлячись на всі боки, побачив я здаля горохову шинель і кинувся за нею по Невському проспекту — мало не бігом. Зробивши кілька кроків, почуваю раптом, що мене зупиняють — оглядаюся, гвардійський офіцер зауважив мені, що, мовляв, мені слід би не штовхати його з тротуару, а скоріш зупинитися й виструнчитися. Після цієї догани я зробився обережнішим; на моє лихо, щохвилини зустрічалися мені офіцери, я щохвилини зупинявся, а письменник все віддалявся від мене вперед. Зроду моя солдатська шинель не була мені такою важкою — зроду еполети не здавалися мені такими завидними; нарешті аж біля Анічкіна мосту дігнав я горохову шинель. "Дозвольте запитати,— сказав я, підносячи до лоба руку,— ви пан Б., якого прекрасні статті мав я щастя читати в "Соревнователе Просвещения?"— Аж ніяк,— одповів він мені,— я не письменник, а стряпчий; але ** мені дуже знайомий: чверть години тому я зустрів його біля Поліцейського мосту.— Таким чином повага моя до російської літератури коштувала мені 30 копійок втраченої здачі, догани по службі і мало не арешту — а все даремно.

Незважаючи на всі заперечення мого здорового розуму, зухвала мрія зробитися письменником щохвилини спадала мені на думку. Нарешті, не будучи в силах противитися потягові натури, я зшив собі грубого зошита з твердим наміром наповнити його хоч чим би там було. Всі роди поезії (бо про смиренну прозу я ще й не помишляв) були мною вивчені, оцінені, і я вирішив взятися неодмінно за епічну поему, взяту з вітчизняної історії.— Недовго шукав я собі героя. Я вибрав Рюрика — і взявся за роботу.

До віршів набув я деякий навик, переписуючи зошити, що ходили по руках поміж нашими офіцерами, а саме: "Небезпечного сусіда", "Критику на Московський бульвар", на "Прєсненські ставки" і т. ін.

Незважаючи на те, поема моя посувалася поволеньки, і я кинув її на третьому вірші. І гадав, що епічний рід не мій рід, і розпочав трагедію Рюрик. Трагедія не пішла. Я спробував повернути її на баладу, але й балада якось мені не давалася. Нарешті натхнення осяяло мене, я почав і благополучно закінчив напис до Рюрикового портрета.

Незважаючи на те, що напис мій був не зовсім не достойний уваги, особливо як перший твір молодого віршувальника, проте я відчув, що я не родився поетом, і задовольнився цією першою спробою. Але творчі мої спроби так прив’язали мене до літературної праці, що вже я не міг розучитися із зошитом та з чорнильницею. Я хотів зійти до прози. На перший випадок, не бажаючи братися за попереднє вивчення, розміщення плану, з'єднання частин і т. ін., я вирішив писати окремі думки, без зв'язку, без всякого порядку, в тому вигляді, як вони мені будуть уявлятися. На жаль, думки не спадали мені в голову — і в цілі два дні надумав я тільки таке зауваження:

Людина, що не зважає на закони розуму і що звикла йти за велінням пристрастей, часто помиляється і віддає себе на пізнє каяття.

Думка, звісно, справедлива, але вже не нова. Залишивши думки, взявся я за повісті, але, не вміючи з незвички розмістити вигадану подію, я вибрав знамениті анекдоти, що колись їх чув од різних осіб, і намагався прикрасити істину жвавістю розповіді, а іноді й квітами власної уяви. Складаючи ці повісті, мало-помалу утворив я свій стиль і привчився висловлюватися правильно, приємно й вільно. Але скоро запас мій вичерпався, і я почав знову шукати предмета для літературної моєї діяльності.

Думка залишити дрібні й сумнівні анекдоти для розповідання справжніх і великих подій давно тривожила мою уяву. Бути суддею, спостерігачем і пророком віків і народів здавалося мені за найвищий ступінь, доступний для письменника. Але яку історію міг я написати з моєю жалюгідною освітою, де б не попередили мене багатовчені, сумлінні мужі? Який рід історії вони вже не вичерпали? Чи почну я

писати історію всесвітню — а хіба не існує вже безсмертна праця аббата Мілота? Чи звернуся до історії вітчизняної? що скажу я після Татіщева, Болтіна й Голикова? і чи мені копатися в літописах і добиратися до захованого змісту постарілої мови, коли не міг я вивчитися слов'янських цифр? Я думав про історію меншого обсягу, приміром, про історію губернського нашого міста; але й тут скільки перешкод, для мене непереборних! Поїздка до міста; візити до губернатора й до архієрея, прохання допустити в архіви й монастирські склепи і т. ін. Історія повітового нашого міста була б для мене зручнішою, але вона не була цікавою ні для філософа, ні для прагматика, і давала мало поживи для красномовства. *** був перейменовании у місто 17** року, і єдина знаменита подія, що збереглася в його літописах,— це жахлива пожежа, що трапилася десять літ тому і знищила базар і присутствені місця.

Несподіваний випадок розв'язав мої сумніви. Баба, розвішуючи білизну на горищі, знайшла стару корзину, повну трісок, сміття та книг. Увесь дім знав мою охоту до читання.— Ключниця моя, у той саме час, як я сидів за моїм зошитом, гриз перо й думав про спробу написати сільські проповіді, урочисто втягла корзинку до моєї кімнати, радісно вигукуючи: "книги! книги!" — Книги! — проказав я захоплено і кинувся до корзинки. Справді, я побачив цілу купу книг в зелених і синіх паперових палітурках,— це була збірка старих календарів.— Від цього відкриття захоплення моє охололо, а проте я був радий з несподіваної знахідки, все ж це були книги, і я щедро нагородив старанність прачки срібним полтиником. Залишившись на самоті, я почав розглядати свої календарі, і скоро моя увага була сильно ними зайнята. Вони складали безперервний ланцюг років від 1744 до 1799, тобто рівно 55 літ. Сині аркуші паперу, звичайно вклеювані в календарі, були всі списані старовинним почерком. Кинувши погляд на ці рядки, з подивом побачив я, що вони містили не тільки записи про погоду й господарські рахунки, але також і відомості короткі історичні щодо села Горюхіна. Не гаючись взявся я розбирати дорогоцінні ці записки і незабаром знайшов, що вони являли повну історію моєї вотчини протягом майже цілого століття в найстрогішому хронологічному порядку. Крім того вони містили невичерпний запас економічних, статистичних, метеорологічних та

інших учених спостережень. Відтоді вивчення цих записок зайняло мене цілком — бо побачив я можливість добути в них розповідь послідовну, цікаву і повчальну.— Ознайомившись докладно з дорогоцінними цими пам'ятками, я почав шукати нових джерел Історії села Горюхіна.— І невдовзі численність їх здивувала мене. Присвятивши цілих шість місяців на попереднє вивчення, нарешті взявся я до давно жаданої праці — і з божою допомогою завершив ту працю цього листопада 3 дня 1827 року.

Нині, як і котрийсь до мене подібний історик, що його імені я не пам'ятаю, закінчивши свій трудний подвиг, кладу перо і з сумом іду до мого саду роздумувати про те, що мною зроблено. Здається й мені, що, написавши Історію Горюхіна, я вже не потрібний світові, що обов'язок виконано і що час мені одпочити!

Тут додаю список джерел, що прислужилися мені до написання Історії Горюхіна:

І. Збірка старовинних календарів. 54 частини. Перші 20 частин списано старовинним почерком з титлами. Літопис цей написав прадід мій Андрій Степанович Бєлкін. Він відзначається ясністю й короткістю стилю: наприклад: 4 травня. Сніг. Тришка за грубість битий. 6 — корова бура здохла. Сенька за пияцтво битий. 8 — погода ясна. 9 — дощ і сніг. Тришка битий по погоді. 11 — погода ясна. Пороша. Заполював 3 зайців, і таке інше, без ніяких роздумів...—. Решта 35 частин писані різними почерками, здебільшого так званими лавочницькими, з титлами й без титлів, взагалі плідно, нескладно і без додержання правопису. Де-не-де помітно жіночу руку. У цей відділ входять записки діда мого Івана Андрійовича Бєлкіна, і бабусі моєї, а його дружини Євпраксії Олексіївни — також і прикажчика Горбовицького.

2. Літопис горюхінського дячка. Цей цікавий рукопис одшукав я у мого попа, одруженого з дочкою літописця. Перші сторінки було видрано й ужито дітьми священика на так звані змії. Один із таких упав посеред мого подвір'я. Я підняв його й хотів був оддати дітям, та

помітив, що він був списаний. З перших рядків я побачив, що змія було складено з літопису, і на щастя встиг урятувати решту. Літопис цей, набутий мною за чверть вівса, відзначається глибокодумством і красномовністю надзвичайною.

3. Усні перекази. — Я не нехтував ніякими відомостями. А особливо зобов'язаний Аграфені Трифоновій, матері Авдія старости, що була (кажуть) коханкою прикажчика Горбовицького.

4. Ревізькі реєстри, з примітками попередніх старостів j (рахівничі й видаткові книги) щодо моральності й стану селян.

Країна, іменем столиці своєї Горюхіним звана, займає на земній кулі більш як 240 десятин. Число жителів сягає до 63 душ. На півночі вона межує з селами Дериуховим та Перкуховим, мешканці якого бідні, виснажені й малорослі, а горді володарі захоплені войовничими вправами — заячим полюванням. На південь ріка Сивка відділяє її від володінь Карачівських вільних хліборобів — сусідів неспокійних, відомих буйною жорстокістю нравів. На захід облягають її квітучі лани Захар'їнські, що благоденствують під владою мудрих і освічених поміщиків. На схід — прилягає вона до диких, незаселених місць, до непрохідного болота, де росте сама клюква, де лунає тільки одноманітне жаб'яче кумкання і де забобонні перекази гадають, що там перебуває якийсь біс.

N3. Це болото й зветься Бісівським. Розповідають, ніби одна дурненька пастушка стерегла стадо свиней недалечко від цього глухого місця. Вона завагітніла і ніяк не могла задовільно пояснити цього випадку. Глас народний визнав винуватим болотяного біса,— але ця казка не варта уваги історика, і після Нібура непростиме було б тому пірити.

З давньої давнини Горюхіно славилося своєю родючістю і розкішним кліматом. Жито, овес, ячмінь і гречка родять на тучних його нивах.

Березовий гай і ялиновий ліс дають жителям дерево та сушняк на будівлю і огрівання житла. Нема недостачі в горіхах, клюкві, брусниці й чорниці. Гриби ростуть в надзвичайній кількості; смажені в сметані вони є приємна, хоч і нездорова їжа. Ставок повний карасів, а в річні Сивці водяться щуки й миньки.

Жителі Горюхіна здебільшого на зріст середні, складу кріпкого і мужнього, очі в них сірі, волосся русяве або руде. Жінки відзначаються носами, піднятими трохи вгору, випнутими вилицями і огрядністю.

N3. Баба здоровенна, такий вислів трапляється часто в примітках старост до Ревізьких реєстрів. Чоловіки добронравні, працьовиті (особливо на власній ниві), хоробрі, войовничі: багато з них ходять один на ведмедя і славляться в околиці кулачними бійцями; всі взагалі схильні до почуттєвої насолоди пияцтва. Жінки, крім хатньої роботи, поділяють із чоловіками більшу частину їхньої праці; і не поступляться перед ними у відвазі, мало яка з них боїться старост. Вони складають міцну громадську охорону, що невсипно пильнує на панському подвір'ї, і прозиваються копейщицями (від словенського слова копье). Головний обов’язок копейщиць — якнайчастіше бити каменем у чавунну дошку і тим лякати злочинні заміри. Вони такі ж цнотливі, як і прекрасні; на замахи зухвалого відповідають суворо й виразно.

Жителі Горюхіна здавна проводять багатий торг ликами, кошиками й личаками. Цьому сприяє річка Сивка, через яку навесні вони перепливають човнами, як колись старовинні скандінави, а в інший час переходять убрід, закачавши перед тим штани до колін.

Мова горюхінська є безперечно галузь слов'янської, але так само різниться від неї, як і російська. Вона повна скорочень та усічень — деякі літери зовсім у ній знищено або замінено іншими. Проте великоросіянинові легко зрозуміти горюхінця і навпаки.

Чоловіки женилися звичайно на 13 році на дівчатах 20-літніх. Жінки били своїх чоловіків протягом чотирьох або і п'яти років. Після чого чоловіки починали бити жінок, і таким чином обидві статі мали свій час влади, і рівноваги було додержано.

Обряд похорону відбувався таким чином. В самий день смерті небіжчика відносили на кладовище — щоб мрець у хаті не займав даремно зайвого місця. Через це траплялося, що, на превелику радість родичів, небіжчик чхав або позіхав тої самої хвилини, як його виносили у труні за околицю. Жінки голосили за чоловіками, виючи й приказуючи: "Серденько моє, молодецька голівонько! на кого ти мене покинув? чим же мені тебе поминати?" Повернувшись із кладовища, починали поминки, тризну на честь небіжчика, і родичі і друзі були п'яні два-три дні або навіть цілий тиждень, вважаючи на повагу та приязнь до його пам'яті. Ці старовинні звичаї збереглися й нині.

Одежа горюхінців складалася з сорочки, яка одягалася поверх штанів, що є характерною ознакою їх словенського походження. Взимку носили вони овчинний кожух, але більше для краси, ніж для справжньої потреби — бо кожуха вони звичайно накидали на одне плече і скидали при найменшій праці, що вимагала руху.

Науки, мистецтва і поезія здавна перебували в Горюхіні в досить квітучому стані. Крім священика і церковних причетників, завжди водилися в ньому грамотії. Літописи згадують про земського Терентія, що жив десь близько 1767 року, який умів писати не тільки правою, а й лівою рукою. Ця надзвичайна людина уславилася в околиці писанням різного роду листів, чолобитних, партикулярних пашпортів і т. ін. Неодноразово зазнавши горя за своє мистецтво, послужливість та участь у різних визначних подіях, він помер уже в глибокій старості, у той саме час, як привчався писати правою ногою, бо почерки обидвох його рук були вже надто відомі. Він відіграє, як читач пересвідчиться, важливу роль і в історії Горюхіна.

Музика була завжди улюбленим мистецтвом освічених горюхінців; балалайка й волинка, потішаючи чутливі серця, і досі лунають в їхніх житлах, особливо в старовинному громадському будинку, прикрашеному ялинкою і зображенням двоголового орла.

Поезія колись процвітала в старовинному Горюхіні. І досі вірші Архипа-Лисого збереглися в пам'яті нащадків.

Ніжністю вони не поступляться перед еклогами відомого Віргілія, красою уявлення далеко перевершують ідилії пана Сумарокова. І хоч вишуканістю стилю й поступаються найновішим творінням наших муз, але дорівнюють їм вигадливістю й дотепністю.

Як приклад наведемо такий сатиричний вірш:

До боярського двора

Антон староста іде, (2)

Бирки в пазусі несе, (2)

Боярину подає,

А боярин бачить,

Нічого не тямить.

Ах ти, староста Антон,

Обікрав бояр кругом,

Село з торбою пустив,

Старостиху обдарив.

Ознайомивши таким чином мого читача з етнографічним та статистичним становищем Горюхіна і з нравами та звичаями його жителів, візьмемося тепер за саму розповідь.

ЛЕГЕНДАРНІ ЧАСИ

СТАРОСТА ТРИФОН

Спосіб правління в Горюхіні кілька разів мінявся. Воно попеременно перебувало під владою старшин, обраних громадою, прикажчиків, призначених поміщиком, і нарешті безпосередньо під рукою самих поміщиків. Вигоди й невигоди цих різноманітних способів правління буде розвинуто мною протягом моєї розповіді.

Заснування Горюхіна і первісне населення його повито мороком невідомості. Темні перекази кажуть, що колись Горюхіно було село багате і велике, що всі жителі його були заможні, що оброк збирали один раз на рік і надсилали невідомо кому на кількох возах. Того часу все купували дешево, і дорого продавали. Прикажчиків не було, старости нікого не кривдили, жителі працювали мало, а жили добре, і пастухи стерегли череду в чоботях. Ми не повинні тішити себе цією чарівною картиною. Думка про золотий вік властива всім народам і доводить тільки, що люди ніколи не задоволені сучасним, і з досвіду мавши мало надії на майбутнє, прикрашають неповоротний минулий час усіма квітами своєї уяви. От що є вірогідним:

Село Горюхіно здавна належало знаменитому роду Бєлкіних. Але предки мої, володіючи багатьма іншими вотчинами, не звертали уваги на цю віддалену країну, Горюхіно і платило малу данину і управлялося старшинами, обраними народом на вічі, громадським сходом званому.

Але протягом часу родові володіння Бєлкіних подрібнішали і занепали. Збіднілі внуки багатого діда не змогли відвикнути, від розкішних своїх звичок — і вимагали колишнього повного прибутку від маєтку, удесятеро вже меншого. Грізні приписи надходили один за одним. Староста читав їх на вічі; старшини вітійствували, громада хвилювалася,— а пани, замість подвійного оброку, діставали лукаві відмовки і смиренні скарги, писані на засмальцьованому папері і запечатані шелягом.

Темна хмара нависла над Горюхіним, але про неї ніхто й не згадував. В останній рік владарювання Трифона, останнього старости, народом обраного, у самий день храмового свята, коли весь народ шумно оточив будинок для розваг (шинком у простому люді званий) або бродив вулицями, обнявшись між собою й голосно співаючи пісень Архипа-Лисого, в'їхала до села плетена крита бричка, запряжена парою шкап, ледве живих, на козлах сидів обірваний жид — аз брички висунулася голова в картузі і, здавалося, з цікавістю дивилася на веселий народ. Жителі зустріли бричку сміхом і грубим глузуванням. (N3. Склавши трубкою поли одежі, безумці глумилися з єврейського візника і вигукували сміхотворно: "Жиде, жиде, їж свиняче вухо!" Літопис горюхінського дячка). Але як здивувалися вони, коли бричка зупинилася посеред села і коли приїжджий, вистрибнувши з неї, владним голосом потребував старосту Трифона. Цей сановник перебував у будинку розваг, звідки двоє старшин поштиво вивели його під руки.— Незнайомий, глянувши на нього грізно, подав йому листа і звелів читати його негайно. Старости горюхінські мали звичку ніч коли нічого самі не читати. Староста був неграмотний. Послали по земського Авдія. Його знайшли недалечко, він спав у провулку під парканом — і привели до незнайомого. Але коли привели, чи то з раптового переляку, чи від лихого передчуття, літери в листі, чітко написаному, здалися йому затуманеними — і він не в силах був їх розібрати.— Незнайомий, з жахливими прокльонами одіславши спати старосту Трифона й земського Авдія, відклав читання листа до завтрашнього дня і пішов у приказну хату, куди жид поніс за ним і його маленький чемодан.

Горюхінці з мовчазним здивуванням дивилися на цю надзвичайну подію, але незабаром боичка, жид і незнайомий були забуті. День минув шумно й весело—і Горюхіно заснуло, не передбачаючи, що чекало на нього.

Як зійшло ранкове сонце, жителі були розбуджені стуком у вікна і закликанням на громадський сход. Громадяни один за одним з'явилися на подвір'я приказної хати, що правила й за вічову площу. Очі в них були каламутні й червоні, обличчя опухли; вони, позіхаючи й чухаючись, дивилися на людину в картузі, в старому голубому кафтані, що важно стояла на ґанку приказної хати,— і намагалися пригадати собі риси його, колись ними бачені. Староста Трифон і земський Авдій стояли біля нього без шапки, з виглядом улесливості й глибокого суму.— "Чи всі тут?" — запитав незнайомий. "Чи всі тут?" — повторив староста. "Всі",— відповіли громадяни. Тоді староста оголосив, що від пана одержано грамоту, і наказав земському прочитати її для громади вголос. Авдій виступив і голосно прочитав таке. (N3. "Грамоту грізновіщу сюю списах я у Трифона старости, у нього ж вона й зберігалася в кивоті разом з іншими пам'ятками володарювання його над Горюхіним". Я не міг сам одшукати цього цікавого листа).

Трифоне Іванів!

Податель листа цього, повірений мій **, їде у вотчину мою село Горюхіно для вступу в управління ним. Негайно по його прибутті зібрати мужиків і оголосити їм мою панську волю, а саме: Наказів повіреного мого ** їм, мужикам, слухатися, як моїх власних. А все, що він вимагатиме, виконувати без заперечень, в противному разі має він ** чинити з ними якнайсуворіше. До цього спонукав мене їхній несумліний непослух, і твоє, Трифоне Іванів, шахрайське потурання.

Підписано NN.

Тоді **, розкарячивши ноги, подібно до літери хера і взявшися в боки, подібно до ферта, виголосив таку коротеньку і виразну промову: "Дивіться ж ви в мене, не дуже розумничайте,— ви, я знаю, народ розбещений, та я виб'ю Дурощі з ваших голів, мабуть, чи не скорше від учорашнього хмелю". Хмелю в жодній голові вже не було. Горюхінці, мов громом приголомшені, повісили носи і з жахом порозходилися по хатах.

ПРАВЛІННЯ ПРИКАЖЧИКА **

** прийняв кермо влади і взявся виконувати свою політичну систему; вона заслуговує на особливий розгляд.

Головною основою її була така аксіома: що мужик багатіший, то він розбещеніший — що бідніший, то смирніший. Через це ** дбав про смирність вотчини, як про головну селянську чесноту. Він потребував реєстр селян, поділив їх на багатіїв і бідняків. 1) Недоїмки були розкладені між найзаможнішими мужиками і виправлялися з них якнайсуворіше.— 2) Незаможні й схильні до неробства гультіпаки були негайно посаджені на ниви—а як за його розрахунком праця їхня виявлялась недостатньою, то він оддавав їх за наймитів іншим селянам, за віщо ці сплачували йому добровільну данину, а ті, кого він оддавав у холопство, мали повне право відкупатися, заплативши поверх недоїмок подвійний річний оброк. Всяка громадська повинність падала на заможних мужиків. Рекрутство ж було торжеством користолюбному правителеві; бо від рекрутства відкупалися по черзі всі багаті мужики, доки нарешті вибір не падав на негідника або на розореного 1. Громадські сходи було скасовано.— Оброк він збирав потроху і цілий рік підряд. Поверх того, завів він несподівані збори. Мужики, здається, платили і не надто більше проти колишнього, але ніяк не мали змоги ні заробити, ні заощадити достатньо грошей. За три роки Горюхіно зовсім зубожіло.

Горюхіно зажурилося, базар спорожнів, пісні Архипа-Лисого замовкли. Дітвора пішла попідтинню. Половина мужиків була на полі, а друга служила наймитами; і день храмового свята зробився, за

висловом літописця, не днем радощів та веселощів, а роковинами печалі та споминів гірких.

.....

1 Посадив окаянний прикажчик Антона Тимофієва в кайдани — а старий Тимофій сина відкупив за 100 карбованців; а прикажчик закував Петрушку Єремеєва, і того відкупив батько за 68 крб.— і хотів окаянний закувати Льоху Тарасова, але той утік у ліс — і прикажчик а цього дуже журився і лютував на словах,— а відвезли до міста і віддали в рекрути Ваньку п'яницю. (Донесення горюхінських мужиків).